

*Коломоєць О. В.,
аспірантка кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету*

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СУЧАСНОМУ ДЕРЖАВОЗНАВСТВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Анотація. У статті здійснено спробу критичного аналізу сучасних державознавчих положень щодо феномену функцій держави. Доведено, що функції держави слід розглядати як обов'язки держави по відношенню до суспільства, які завжди є конкретними та нормативно й інституційно оформленими. Розмежовано поняття «функції держави» та «сфери діяльності держави». Показано логічну непослідовність окремих підстав класифікації функцій держави.

Ключові слова: сучасна держава, сфери діяльності держави, функціонування держави, функції держави.

Постановка проблеми. Вчення про функції сучасної держави традиційно розглядається як невід'ємна частина державознавства та загальнотеоретичної юриспруденції у цілому. У наш час набуваються усе більшої актуальності питання номенклатури функцій держави, їх «ревізії», необхідність якої пов'язана з трансформацією ролі держави у суспільстві. Усе частіше з'являються дослідження, присвячені обґрунтуванню нових функцій держави (інформаційна, податкова, міграційна, інтеграційна тощо). Між тим, одним з ключових теоретичних питань функціонування держави виступає інституційна зумовленість його функціонування. Функції держави часто розглядають у відриві від інституціонального аспекту сучасної держави, що, звісно, не в повній мірі відповідає сучасній методології державознавства. Саме інституціональний погляд на функції сучасної держави надає змогу якісно розкрити їх зміст, сутність та реалізацію.

З сучасним розумінням функцій держави пов'язана велика кількість теоретичних проблем, які вимагають формування нових підходів. Зокрема, сам факт різнорівневості функцій, які виділяються у сучасній юридичній літературі, дозволяють стверджувати, що питання функціональності держави далекі від свого вирішення. Так, поряд з економічною, соціальною, культурною функціями виділяють функції соціального захисту дитини, функцію охорони дикої природи, функцію забезпечення належного рівня середньої освіти тощо. Очевидно, що смисловий простір цих функцій є просто непорівнюваним, що ще раз доводить тезу про розмитість змістовного наповнення категорії «функція сучасної держави».

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Функції держави перебувають у центрі уваги багатьох науковців, спеціалістів у сфері загальнотеоретичної юриспруденції. Найбільш

знаковими можна назвати дослідження Н. Г. Александрова, С. В. Бабаєва, М. Й. Байтіна, А. І. Денисова, О. О. Джураєвої, Л. І. Загайнова, А. П. Косіцина, А. В. Меліхової та ін. Значний внесок у розробку теорії функцій держави зробили Г. Єллінек, Л. Дюги, А. Сміт, К. Шмітт, Ф. Фукуяма та інші видатні мислителі ХХ та ХХІ століття.

Мета статті полягає в виявленні теоретичних засад сучасного підходу до розуміння функцій держави на основі аналізу домінуючої парадигми державознавства.

Викладення основного матеріалу. У сучасній юридичній літературі як наукового, так і навчального рівнів домінують уявлення про функції держави як основні напрями і сторони діяльності держави, що виражають її сутність та соціальне призначення. Наприклад, такої точки зору дотримується С. В. Бабаєв, коли стверджує, що «під функцією держави слід розуміти один з основних напрямків діяльності держави, а також цілі, методи, форми та засоби здійснення цієї діяльності. Зміст будь-якої функції держави у цьому випадку складають такі взаємодіючі елементи: предмет функції; цілі функції; методи, форми і засоби здійснення функції» [1, 7]. В. В. Анцупов стверджує, що «при визначенні поняття «функція держави» слід виходити з таких позицій: філософське розуміння категорії «функція»; прояв іманентних, специфічних властивостей функції; спрямований вплив держави на суспільні відносини; розкриття соціального призначення держави в суспільстві; сталість – як ознака функції, що характеризує стабільність, безперервність, тривалість її дії; співвідношення категорій «правовий вплив» і «правове регулювання», як ціле і частина, де останнє є однією з форм першого» [2, 8].

З вужчих позицій підходить до розуміння функцій держави А. В. Меліхова. Вона стверджує, що «на сучасному етапі розвитку теорії функцій держави найбільшою логічно вибудована володіє і заслуговує на увагу таке визначення: функції держави – це об'єктивно необхідний, цілеспрямований основний напрямок (сторона) діяльності держави, здійснюваний в життєво важливій сфері суспільних відносин, що виражає його сутність і соціальне призначення в суспільстві і має законодавчу регламентацію» [3, 8].

У численних курсах з теорії держави і права розділи, присвячені функціям держави, є багато в чому схожими та одноманітними. Так, стверджується, що

функції держави – це сукупність однорідних напрямків її діяльності, які характеризуються внутрішньою єдністю та суттєвою відмінністю від інших напрямків [4, 396]; констатується, що функції держави є основними напрямками її діяльності, що зумовлені її цілями і завданнями та конкретизують її сутність [5, 137]; прив'язується зміст функцій до управлінської діяльності держави [6, 68] тощо.

Спільною рисою усіх наведених визначень поняття «функція держави» є те, що вони прив'язують сутність функцій до діяльності держави, що у цілому є правильним підходом. Однак не завжди діяльність держави зводиться до його функцій. У цьому зв'язку справедливими видаються судження Г. Єллінека, який стверджував необхідність розмежування «матеріальних функцій держави» та «формальних функцій держави». При цьому матеріальні функції розглядаються як напрямки діяльності держави, спрямований на досягнення її цілей, а формальні функції – як функції окремих органів держави або систем органів [7, 162-170]. Саме формальні функції не є за своєю природою функціями держави в цілому. Більше того, сучасна юридична наука наполягає на тому, що такі «формальні функції» доцільніше іменувати компетенцією, оскільки вони характеризують не телеологічну спрямованість сучасної держави, а напрямки діяльності окремих її органів [8].

У цьому контексті важливо розмежувати такі поняття як «функція держави» та «функціонування держави». Функціонування держави постає як найбільш широка категорія, що охоплює за своїм змістом усі форми діяльності як держави в цілому, так і окремих її органів, тобто і матеріальні, і формальні функції за Г. Єллінеком. Діяльність у філософській літературі визначається як специфічна форма активного ставлення до оточуючого світу, зміст якої становить його цілеспрямована зміна та трансформація [9, 633]. Тому діяльність держави завжди виражена у формі його функціонування, тобто виокремленні актуальних та важливих напрямів цієї діяльності, їх інституціоналізація та оформлення в нормативній формі.

Серед найбільш типових функцій держави, які пропонуються в юридичній літературі можна назвати економічну, політичну, культурну, соціальну, правоохоронну тощо. Цей перелік не є вичерпним, часто до нього додають й більш конкретизовані напрямки діяльності (наприклад, охорона конституційного ладу, збереження та розвиток національної самобутності тощо). На нашу думку, при виділенні таких функцій держави втрачається з поля зору той факт, що ототожнення функцій держави з магістральними напрямками діяльності держави є недоречним. Функція – це явище, що завжди конкретизовано в часі, просторі, інституційній формі, системі нормативів. Функція завжди є вузько спрямованою, і це підтверджується тим, що, наприклад, І. А. Іванніков розглядає їх, насам-

перед, як основні обов'язки держави по відношенню до суспільства та світового співтовариства [10, 122]. А обов'язки, навіть якщо вони не розглядаються по відношенню до держави в юридизованій формі, мають формальну визначеність, тобто конкретність та чітку змістовну наповненість. На наше переконання, саме конкретність та чітка змістовна наповненість має бути ключовим критерієм та ознакою функції сучасної держави.

З цих позицій важко називати функціями економічну, політичну, культурну функції. Вони є напрямками діяльності держави, основними сферами її активності, в рамках яких реалізуються конкретні функції з чітко визначеним змістовним наповненням. Змістовне ж наповнення таких напрямів діяльності є дуже низьким. Спираючись на логічний закон зворотного відношення об'єму та змісту понять, відкритого Дж. Локком, чим більший об'єм поняття, тим біднішим є його зміст. Тому, коли йдеться про такі напрямки діяльності держави як економічний, то виявити реальний зміст цього напрямку можна лише в найбільш абстрактній та загальній формі. У той же час, якщо звернутися до такої функції держави як створення належних умов діяльності національного товаровиробника та реалізація антидемпінгових заходів, то стане очевидно, що її змістовна наповненість є цілком конкретною та такою, що підлягає нормативному визначенню. Дійсно, якщо звернутися до іншого аспекту діяльності держави, коли вона розглядається в розрізі реалізації принципу верховенства права, то до основних її сфер також відносять демократичні інститути, місцеве самоврядування, конституційне та загальне судочинство тощо [11].

До речі, саме таким шляхом звуження поняття функцій держави йде П. В. Онопенко, коли стверджує, що не існує правоохоронної функції держави, оскільки це – надзвичайно широка сфера діяльності держави, яка полягає у створенні колосальної системи органів з визначенням їх повноважень. Натомість, науковець стверджує, що доцільно говорити про правоохоронні функції держави як конкретні напрямки діяльності держави, що здійснюється компетентними органами. До таких правоохоронних функцій дослідник відносить: функцію забезпечення правопорядку; функцію боротьби з корупцією; функцію боротьби з організованою злочинністю; функцію боротьби з тероризмом; функцію участі України у підтримці міжнародного правопорядку [12, 11].

Можна констатувати, що недоліки доктринального розгляду функцій сучасної держави з широких позицій відчуються багатьма науковцями. Так, наприклад, М. Й. Байтін та І. М. Сенякін пропонують розмежувати функції та завдання держави, причому в змісті останніх якраз і розкриваються основні сфери діяльності держави. Науковці пишуть, що розгляд поняття основних функцій держави вимагає відпо-

віді і на питання про їх взаємодію з її завданнями. Завдання і функції держави – явища співвідносні, тісно взаємопов'язані, але вони не збігаються. Їх не можна ані протиставляти, ані ототожнювати. У завданнях держави визначається її соціальне призначення, мета, досягнення якій вона служить в той чи інший історичний період. Завдання держави мають першочергове значення по відношенню до її функцій, є їх найближчою безпосередньою передумовою. У завданнях концентрується і переломлюється вплив економіки і політики на розвиток функцій держави. У свою чергу, функції держави являють собою засіб реалізації, виконання її завдань. Завдання держави втілюються в життя за допомогою здійснення її функцій [13, 122].

Таким чином, сфери діяльності держави та функції держави слід розмежовувати як ціле та частину, оскільки в межах кожної сфери реалізується кілька функцій. Наприклад, економічна сфера діяльності держави характеризується виконанням нею таких функцій як функція емісії грошей, функція антидемпінгу, функція забезпечення економічної безпеки, податкова функція, митна функція тощо.

Інший важливий аспект, пов'язаний з визначенням поняття «функція держави», виражається в тому, що часто функції називають обов'язковим напрямком діяльності держави. При цьому ані критерії такої обов'язковості, ані її зовнішні прояви не наводяться. Думається, що поділ усієї діяльності держави на «обов'язкову» та «необов'язкову» є помилковим, оскільки якщо держава здійснює обов'язкову діяльність, то це означає, що вона починає переходити межу своїх повноважень. Тут доцільно звернутися до концепції мінімальної держави, яку запропонував у тому числі шотландський економіст А. Сміт. Мінімальна держава має бути звільнена від обов'язку керувати працею приватних осіб і спрямована на діяльність, що якнайбільше відповідає інтересам суспільства. З цих позицій держава має лише три обов'язкових напрямки діяльності: оборона, захист прав і свобод громадян та створення суспільно необхідних служб [14, 153-154]. Це – класичний підхід до розуміння мінімальної держави, необхідна діяльність якої зводиться виключно до сфери забезпечення належної життєдіяльності людей. Можна, утім, констатувати, що концепція мінімальної держави, незважаючи на свій кризовий стан, який став особливо помітним під час світової фінансово-економічної кризи 2008 року, продовжує бути продуктивним підходом до розуміння функцій держави, наприклад, у США. Так, Ф. Фукуяма стверджує, що Сполучені Штати стоять осібно серед країн з розвиненою демократією, їх політика і інститути сильно відрізняються від політики та інститутів Європи, Канади, Австралії, Нової Зеландії та Японії. «Яку б сферу ми не взяли – соціальне забезпечення, боротьбу злочинністю, правові норми, зовнішню політику, – скрізь існуючі розбіжності, які відокремлю-

ють Америку від всіх інших країн. Америка завжди виступає проти контрольованої державою економіки і більше, ніж інші демократії, заохочує індивідуалізм, необмежену свободу підприємництва й егалітаризм» [15, 188].

З точки зору концепції мінімальної держави, уся її діяльність має бути підпорядкована суспільству, а тому держава реалізує свої функції лише там, де це необхідно, тобто де суспільство не в змозі діяти самостійно (оборона, захист прав і свобод людини, забезпечення життєво необхідних служб – лікарень, шкіл, муніципалітетів тощо). Таким чином, якщо прийняти поділ діяльності держави на обов'язкову та необов'язкову, де обов'язковою діяльністю будуть функції держави, а необов'язковою – щось інше, то складно констатувати мінімальність такої держави, хоча саме ця концепція неодноразово демонструвала свою практичну значущість та успішність.

Іще один важливий суперечливий аспект у розумінні функцій держави полягає у тому, що вони часто розуміються як основні напрямки діяльності держави. Очевидно, тут криється логічна помилка. Дійсно, такий поділ («основні – неосновні») нагадує поділ «обов'язкові – необов'язкові», проте він є навіть більш сумнівним. По-перше, незрозуміло, який сенс вкладається в поняття неосновних функцій держави, адже якщо функції держави – це її обов'язки по відношенню до суспільства, то як обов'язки можуть бути неосновними? По-друге, розгляд функцій держави як основних напрямків діяльності держави йде у розріз з класичним поділом функцій на основні та неосновні. Виходить, що існують «основні основні напрямки діяльності» та «основні неосновні напрямки діяльності», що, очевидно, є нонсенсом.

Виходячи з наведених міркувань, можна констатувати, що *функції сучасної держави слід розуміти як конкретизовані, інституційно та нормативно оформлені напрямки реалізації діяльності держави в ключових сферах життя суспільства*. До таких ключових сфер можна віднести, на нашу думку, такі: економічна, соціальна, правова, зовнішньополітична, культурна, екологічна тощо. В межах реалізації діяльності в цих сферах знаходять своє вираження конкретні функції, здійснювані у відповідній формі.

Можна констатувати, що сучасні уявлення про функції держави, як і теорія держави у цілому, вибудовуються за емпіричним принципом, а тому в них бракує необхідного рівня теоретизування та належного методологічного обґрунтування. Такої ж думки дотримується В. В. Иванов, стверджуючи, що індуктивний підхід до теорії держави вичерпав свої можливості, і сьогодні склалася ситуація, коли більшість узагальнених знань про державу виступають «прокрустовим ложем», яке фактично обмежує ефективні наукові розробки у цій сфері [16, 267]. Дійсно, вчення про функції сучасної держави вимагають свого переосмислення

навіть на рівні логічної узгодженості, не кажучи вже про змістовну наповненість та методологічну обгрунтованість.

Висновки. Функціонування сучасної держави – одне з найбільш принципових та масштабних питань, що входить не лише до сфери державознавства, але й загальнотеоретичної юриспруденції у цілому. При цьому факт базування державознавства переважно на емпіричному матеріалі, відсутність його належної методології не дозволяє сформуватися теорії держави у повноцінному сенсі. На цьому шляху переосмислення функцій держави з методологічних позицій логічності, послідовності та несуперечливості дозволить розкрити нові аспекти існування держави у сучасних умовах, показати відмінність між тим, як держава діє та як вона функціонує.

Література:

1. Бабаев С. В. Теория функция современного российского государства : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теория и история права и государства ; История правовых учений / С. В. Бабаев. – Н.Новгород, 2001. – 25 с.
2. Анцупов В. В. Экономическая функция государства : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теория и история права и государства; История правовых учений / В. В. Анцупов. – Красноярск, 2004. – 26 с.
3. Мелихова А. В. Функции советского и современного российского государства : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве / А. В. Мелихова. – Казань, 2006. – 40 с.
4. Общетеоретическая юриспруденция: Учебный курс : учеб. / под ред. Ю. Н. Оборотова. – О. : Феникс, 2011. – 436 с.
5. Скакун О. Ф. Теория права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. – 3-те вид. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 524 с.
6. Загальна теорія держави і права : підруч. / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
7. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек; Вступ. ст. : Козлихин И. Ю. – СПб : Юрид. центр Пресс, 2004. – 752 с.
8. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции / Ю. А. Тихомиров. – М. : Юриформцентр, 2001. – 352 с.
9. Новая философская энциклопедия : в 4 т. // Ин-т философии РАН ; Нац. обществ.-науч. фонд ; предс. научно-ред. совета В. С. Степин. – 2-е изд., испр. и дополн. – М. : Мысль, 2010. – Т. 1. – 744 с.
10. Иванников И. А. Теория государства и права: учеб. / И. А. Иванников. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 392 с.
11. Принцип верховенства права: проблемы теории та практики: монографія: у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка; ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К. : Юрид. думка, 2008. – Кн. 2: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред. В. Б. Авер'янов. – 314 с.
12. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень / П. В. Онопенко. – К., 2005. – 20 с.
13. Теория государства и права: курс лекций / М. И. Байтин, Н. А. Баринов, Ф. А. Григорьев и др. ; под ред. : Малько А. В., Матузов Н. И. – Саратов : Изд-во Саратов. ВШ МВД РФ, 1995. – 560 с.
14. Оксамытний В. В. Общая теория государства и права : учеб. для студ. вузов / В. В. Оксамытний. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 511 с.
15. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке : пер. с англ. / Фрэнсис Фукуяма. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 220, [4] с. – (Philosophy).
16. Иванов В. Нормативный конституционно-правовой договор: теория и практика. К критике современной теории государства / Виталий Иванов. – М. : Территория будущего, 2008. – 352 с.

Коломиец А. Функции государства в современном государствоведении: теоретические проблемы

Аннотация. В статье предпринята попытка критического анализа современных государствоведческих положений относительно феномена функций государства. Доказано, что функции государства следует рассматривать как обязанности государства по отношению к обществу, которые всегда являются конкретными, нормативно и институционально оформленными. Разграничены понятия «функции государства» и «сферы деятельности государства». Показана логическая непоследовательность отдельных оснований классификации функций государства.

Ключевые слова: современное государство, сферы деятельности государства, функционирование государства, функции государства.

Kolomyjec O. Functions of a State in Modern Jurisprudence: Theoretical Problems

Summary. The paper proposes an attempt of a critical analysis of modern provisions of the phenomenon of state functions. It is shown that the functions of the state should be regarded as obligations of the state in relation to society, which are always specific, concrete regulatory and institutionally arranged. Delineated the concept of «state functions» and «areas of the state activity». Article shows some logically inconsistent in classification of state functions.

Keywords: modern state, areas of the state activity, functioning of a state, state functions.